

Stockholms-tidn . 29.3.25

FIOLEN ÅTER TILL

HEDERS.

Svensk folkmusik alltjämt

en levande verklighet i

allmogespelmännens fioler.

Hjort Anders om spelmän och spelmansskrock.

— Nu ska jag tala om att fiolen börjar ta herraväldet. Det var inte länge sedan dragspelet höll på att göra slut på alltihop, det var nästan så att jag skämdes när jag tog fram min fiol, för ingen brydde sig om honom, men nu är det fiolen som råder.

Det är Hjort Anders, riksspelmannen, en av våra verkliga bygdespelmän, som talar. Han sitter och talar sig varm, Hjort Anders, hans tal porlar fram ur själens djupaste skikt. Han säger: Dragspel är det inte någon själ i, inte, men i fiolen kommer människosjälen till tals, fiolen, den är inte bara god och skön att höra för er här i staden, ni som får höra så mycket underbar musik här, utan den är mest nödvändig för landsbygden, och där tar den herraväldet, ja det är säkert det. Fiolen, den är som en vän, den är något nödvändigt, den är som en husmöbel, som en stödjepelare i glädje och sorg.

Detta säger Hjort Anders med daldialekt, så som det skall sägas.

Hjort Anders talar också om folkmusiken. Han säger: Den äkta folkmusiken, den kommer att dö, för den kan inte läras, den skall födas, från papper kan man aldrig få fram äktheten, dialekten, självskapelsen. Man måste sitta i ensamheten, om det ska bli äkta, då kan jag sitta och spela, så jag gråter. Det är själssaker, se, det är hjärtesaker!

Hjort Anders säger också vid här ifrågavarande tillfälle: En spelman ska ha lärjungar, han ska ha någon som tar upp manteln efter honom. Det är bara på det sättet folkmusiken kan leva kvar.

Och Hjort Anders har gudskelov lärjungar.

Denna nödtorftigt refererade monolog höll Hjort Anders i ett av konstakademiens krypin en dag under musikinstrumentutställningen, som tyvärr avslutas redan i dag. Spelmännens ord liksom sammanfatta utställningens tendens och resultat. Vad man har fått klart för sig däruppe under utställningsdagarna är att fiolen är ett varmt omhuldat instrument, inte bara av spelmännen utan också av de slöjd-kunniga och att den svenska folkmusiken lever, inte bara ett arkivliv, utan ett liv i anda och sanning, den lever i spelmännens fioler, den har publikens öra. Allt detta har man nu tydligt märkt, när man besökt fiolutställningen. När man satt och talade med riksspelmännen, en Dan Danielsson, den värmäländske överdängaren, Hjort Anders, dalmasen med den sjungande dialekten och den sjungande fiolen och J. Sandin, gruvarbetaren från Kiruna, som har Norrbottens folkmusik på sina 4 1/2 fingrar, så märker man detta. Att fiolen lever sitt säkra liv både i form och ton och att folkåtarna ha genklang i folkets hjärtan. För att nu uttrycka sig med betoning och fraserings och elegant stråkföring.

Fiolslöjden är nu ett särskilt kapitel som för resten kan förtjäna att behandlas i en volym, vilket också inträffar, när Svenska Ungdomsringen för bygdekultur får ut det stora arbete, som planeras. Det blir ett slags minnesskrift över instrumentutställningen och en monografi över modern svensk fiolbyggnadskonst, varvid amatörbyggarna komma att dominera, liksom på utställningen. Framstående kännare av både fioler och folkmusik komma att medverka, och det he-

la lovar att bli underhållande. Inte minst underhållande blir den avdelning som behandlar fiolmakarna. Ty en fiolmakare är ofta en originell person, liksom de flesta personer med någon förmåga, och fiolbygget är en förmåga.

Om man sitter och bläddrar i de an-

mälningshandlingar, som inkommit till utställningen, så får man ett intryck av att det är en sorts konstnärsdrift, som får folk att sätta sig och slöjda fioler på lediga stunder. Här ha vi nu t. ex. två poliser, som ha fått guldmedalj för sina fioler. Här ha vi polisman Ekstrand i Vändelsö, som har varit polis

i Stockholm och har dragit sig tillbaka med sin pension och sin fiolslöd. Han berättar, att han lärt sig att göra fioler själv. Han har inte tagit några lektioner, utan bara för några år sedan tagit sig till att på lediga stunder slöjda fioler. Det egendomliga är att han inte kan spela fiol själv, fast han naturligt-

vis är intresserad av fiolspelande. Och denne polisman gör en fiol, som blir belönad med guldmedalj, en fiol med ljus och behaglig ton.

Hans kollega Friberg från Stockholm är också autodidakt, men har lärt av böcker. Intresset kommer liksom från ovan, som en inspiration. Hr Friberg berättar vad som utlöste den. Det var — en grammofoon. Det hände 1905, då han fick höra Spansk dans nr 8 av Sarasate. Han lärde sig sedan fiolspelande genom Arvid Hedlunds och Sven Kjellströms lärobok, och det var också denna bok, som lärde honom att bygga fioler. Den första byggde han 1916. "Nämnda bok", säger hr Friberg, "har bevisligen varit min enda lärare såväl i musik som fiolmakeri." Hr Friberg

har för övrigt lärt med godt resultat ställningen. Här med att reparera kropp, som gått ut allt det väljud sina nio konserter

Om fiolmakeriet tär bär ett privat Tidningen från en i länet vittne. "D hel lång humores lita på, att det f ser. När man rik så glömmar man blir uppsagd till jag en gång i Sto det vore bättre att söp och svor och ner gardinerna m att hysa en som v garmanien. Men man spinta hur m

Bläddrar man v så stannar man t maskinisten i Mo lius på ångf. Junc yrket, men har un het hunnit med i ler, 4 violonceller är sedan 1888 i G oeh under vintern hållit på med sit finner intressant, sig. Men det är det, att det inte

Vidare i texten arbetaren Wejnitz stolta anor. Far kelharpspelare, mentmakare, far backa-Jan, nykel farfarsfarfar fyrlad Fyrpelle, fiols rykte skulle Fyrr Hobergsgubben, Wejnitz inte vil fiolbyggarkonst h mal bok, som han

Hr Wejnitz h de kopplade drag segertåg genom v på att till förhin instruments vidar ett fiolinstrument byggt, att det öv Oeh denna fiol b tappre fiolbyggas släpptes på krig en som fiolsp "grundligt genom

Exemplen kun Ett sista grepp upp Andersson Den äldre Ander är amatör, har fiolens byggnad fiolreparationer. i faderns fotspå med två fioler p tillverkats under honom själv. H Man skulle so

berätta sådana d gare i oändlighet ma att det skall också, det skall

har för övrigt lärt sin fru bygga fioler, med godt resultat: silvermedalj vid utställningen. Härnärigen tog han itu med att reparera Mischa Weisborgs fiolkropp, som gått upp i limningen efter allt det vällyd som underbarnet vid sina nio konserter här pressat ur den.

Om fiolmakeriets passionerade karaktär bär ett privatbrev till Stockholms-Tidningen från en ung fiolbyggare ute i länet vittne. "Det skulle kunna bli en hel lång humoresk", skriver han. "För lita på, att det finns saftiga upplevelser. När man riktigt är inne i 'konsten' så glömmar man bort lördagsträffet och blir uppsagd till avflyttning. Det blev jag en gång i Stockholm. Frun sa, att det vore bättre att ha en inneboende som söp och svor och spelade kort och rökte ner gardinerna m. fl. hemiska saker, än att hysa en som var smittad av fiolbyggargalmanien. Men här i ödebygden får man spinta, hur mycket man vill."

Bläddrar man vidare bland papperen så stannar man t. ex. för den omtalade maskinisten i Motala Erik Adolf Montelius på ångf. Juno. Han har aldrig lärt yrket, men har under sin amatörverksamhet hunnit med inte mindre än 219 fioler, 4 violonceller och 4 altvioliner. Han är sedan 1888 i Göta kanalbolags tjänst, och under vintermånaderna har han nu hållit på med sitt fiolmakeri, som han finner intressant, fast det inte betalar sig. Men det är just kanske det fina det, att det inte betalar sig!

Vidare i texten. Där ha vi byggnadsarbetaren Weijnitz i Uppsala. Han har stolta ånor. Far gruvarbetare och nyckelharpspelare, farfar ur- och instrumentmakare, farfars far, kallad Långbacka-Jan, nyckelharps- och fiolspelare, farfarsfarfar fyrvaktare på Gotland, kallad Fyrepelle, fiolspelare. Enligt ett svagt rykte skulle Fyrepelle vara identisk med Hobergsgubben, men det säger sig hr Weijnitz inte vilja gå i god för. Sin fiolbyggarkonst har han lärt ur en gammal bok, som han fann på en sophög.

Hr Weijnitz har ett horn i sidan till de kopplade dragspelen, som göra sitt segertåg genom världen. Han funderar på att till förhindrande av detta skräpinstrumentens vidare utbredning konstruera ett fiolinstrument, som vore så kraftigt byggt, att det överröstade två bälgspel. Och denna fiol borde, om vi förstätt den tappra fiolbyggaren rätt, innan det utsläpptes på krigsstigen, väl justeras av en som fiolspelare och fiolbyggare "grundligt genomdränkt persedel".

Exemplen kunde mångfaldigas.

Ett sista grepp i dossiern, och vi få upp Andersson i Sundby, far och son. Den äldre Andersson, Frans Arvid, som är amatör, har kommit till insikt om fiolens byggnad genom experiment och fiolreparationer. Sonen Evert Arvid går i faderns fotspår och skola. Han har med två fioler på utställningen. De ha tillverkats under faderns tillsyn men av honom själv. Han är bara 15 år.

Man skulle som sagt kunna sitta och

berätta sådana där historier om fiolbyggare i oändlighet, men vi få inte glömma att det skall en spelman till en fiol också, det skall musik till.

En språkstund med Sandin i Kiruna ger oss övergången från fiolmakaren till spelmannen. Sandin började spela fiol vid 8—10 års ålder, men en dag råkade han skära av sig sista leden på vänstra lillfingret och övergick till dragspel. Men fiolen lekte i hans håg och en dag gjorde han en själv. Snart gjorde han en till. Han var då 20 år. Med denna gick han ner till Karl Tirén, som fann arbetet godt och uppmuntrade honom att fortsätta. Han arbetade planlöst, iakttog en hel del, men det hela gick utan system. Någon gång omkring 1906—07 presenterade han sin tredje fiol för Neruda, Salomon Smith och Tor Aulin, som konserterade i Kiruna. Det blev en verklig upplevelse för honom: fiolen underkändes så godt som fullständigt. Men av den kritiken lärde Sandin mer än han hade kunnat lära av alla läroböcker, och den blev impulsen till fortsatt arbete efter nya linjer, fastän experterna hade utdömt honom som instrumentmakare. Han satte upp de gamla cremonesarna som förebild. Det var dock fortfarande planlöst. Men på en resa till Stockholm fick han höra ett par herrar sitta och resonera om fiolbygge, om avstämningen mellan botten och lock. Det samtalet gav upphov till verkligt systematiska experiment, som nu ledt till första pris i fiolutställningen där han för övrigt gjort stor lycka med uppspelningar av låtar på sina egna instrument.

Det ligger ett drag av heroism i detta 20-åriga arbete på fullkomning. Sandin står om dagarna i gruvan vid en kran. Rasslet av järn är bedövande. Han hör inte sin egen röst. Så kommer han hem dödstrött. Men det är en glädje att komma hem till fiolerna. Man står i larret och längtar till fiolen, som ligger tyst och nästan färdig där hemma. Man är ivrig att höra hur den blir, man glömmar tröttheten och lever med fiolen.

Hur det var, så började Sandin spela fiol igen. Det var f. ö. Karl Tirén som uppmuntrade honom, och en fiol är nu alltid något annat än ett dragspel. Så kom Sandin att träffa spelmän och bygdesångare och blev en stor kännare av lapplåtar och Norrbottenmusik, den tunga, gedigna musiken, så olik de södra landsändarnas...

Sandin är för övrigt en man med mångsidiga intressen. När han inte till tidsfördriv sysslar med fiolen tar han geväret på axeln och går till skogs. Han är en av Norrbottens skickligaste fågelskyttar, skjuter alltid sina villebråd med kula, och det går i jägarkretsar rent underbara historier om lyckoskott han gjort. Inom frivilliga skytterörelsen är han en fruktad tävlingsskytt — har icke mindre än sju mästerskap i fältskytte, och så är han dessutom en duktig skidåkare. Detta i förbigående sagt.

Nu kommer Dan Danielsson, värmelänningen och folkmusikern, in, och det blir resonemang om den svenska folkmusiken. Danielsson, som ursprungligen är posttjänsteman till professionen, nu pensionerad, är en av vårt lands främsta nu levande kännare på folkmusik samt dessutom en skolad och högt musikhälsad violinist. I Dan Danielsson hade Nils Andersson, häradsövdingen med sil-

verflöjten, en av sina bästa medarbetare i det storartade arbetet på samlandet av de svenska folklåtarna. Nils Andersson kunde konsten att locka fram en glömd melodi ur de gamla spelmannens minne. När han i sommarkvällen satt med sin silverflöjt för munnen, liknade han Pan själv, som avlockade naturen dess musikaliska hemligheter. Han spelade för och frågade, och så till slut vaknade minnet hos de gamla spelmännen och låten kom fram.

Så där har Dan Danielsson också lockat ut många melodier. Han spelar för den motsträvige gamle, som kanske av religiösa skrupler har lagt bort fiolen. Han spelar ett litet fel — med avsikt. Spelmannen blir irriterad: Nej, få hit! säger han och tar fiolen. Så här ska' det låta! Och så skriver Danielsson. Eller han spelar för en gammal 80-årig Gunnarskogsbo så att tårarna börja komma i ögonen på den gamle. Och så tar gubben fiolen och spelar. Hela fjorton melodier fick Danielsson på det sättet en gång.

Det ligger musik i blodet på Dan Danielsson, och det är därför han så outtröttligt far land och rike ikring och spelar de gamla låtarna. Det är inte minst Danielssons förtjänst, att folkmusiken nu lever friskt och äkta ute i bygderna. Folkmusiken hade råkat i vanrykte, tack vare den komik som allmänheten förband med den och dess utövare. Men Danielsson visste, att de svenska folklåtarna kunde och borde spelas utan att man uppträdde som bondkomiker samtidigt. Det blev den svenska folkmusikens renässans. Och när sådana män som Zetterquist och Kjellström lade in folklåtar i sina program

blev det ännu mera klart för folk, vad det var frågan om.

Man tvingas i detta sammanhang ständigt att tänka på Nils Andersson och hans uppsamlande av de svenska folklåtarna. Sitt första bidrag av Danielsson fick han en gång i Filipstad, då Danielsson plockade fram minst ett par hundra låtar, som han ärvt från sin far. Och sedan arbetade han för Nils Anderssons räkning i Dalsland och sydvästra och norra Värmland samt hade höstat in omkring 400 melodier, då den meningslösa döden skördade Nils Andersson. Danielsson fortsätter emellertid sitt arbete, och man får med honom hoppas, att han skall få medel att avsluta det och göra det fruktbara.

Tiden är för övrigt gynnsam för folkmusikspropaganda. Ungdomen är intresserad och kan läsa noter och att skaffa en fiol är inte någon konst. Men det fanns en tid då fiolen var syndig och musikgeniet en straffdom av försynen. Det var under slutet av 1870-talet, då pietismen härjade. Då var fiolen ett djävulens redskap. Lomjansguten, Per Jönsson i Gräsmark, ett musikgeni från den tiden är ett exempel. Han försvann en vacker dag och var borta i sju år. När han kom tillbaka kände varken hustru eller barn igen honom. Han ruinerade hemmet och kustrun dog på fattigstugan en tid efter honom. Men hon klagade inte på sin man: det var synd om Per. Han hade fått Guds straff, sa' hon. Det var allt hon sa'. Men det var mycket nog.

— Jo, den tiden minns jag nog, säger Hjort Anders. Man fick gå med fiolen under rocken. Jag ska' inte avbryta dej, Danielsson, men nog minns jag hur det var för Pecko, när han skulle dö. Han flyttade till sin bror och svägerska för att få dö i fred, men fiolen skulle han ha hängande över sängen, den skulle han ha med sig. Kvällen innan han skulle dö, sa' han: Skär av strängarna! Och se'n dog han. Men da'n därpå var fiolen försvunnen. De sa' att fan ha ta'tt den, och hur det var med det vet ingen. Men det kan nog tänkas, att svägerskan, som var klockarmor, brände upp djävulens redskap. Ja, se det kan man nu aldrig veta.

De älskade sin fiol, de gamla spelmännen. Och de hatade varandra och varandras fioler och förgjorde varandra.

Hjort Anders, som var lärjunge till Peckos Per, känner många spelmän och kan oändligt många historier och sägner. Han ville helst ha oss en hel dag och berättat, och det skulle vi helst också vilja. Men en tidning har sitt begränsade utrymme. Hjort Anders har visst också känt Hins Anders, som Zorn har målat och som var med som spelman på den berömda transporten av Karl XIV Johans sarkofag från Älvdalen till Stockholm via Gävle, då den var full med brännvinskaggar, för man vågrade att forsla sarkofagen, om man inte fick sig en dragnagel i uppförbackarna. Och se'n visade det sig att man måste ha en dragnagel i nerförbackarna också. Jo, det finns historier. Som nu den där gången, då Plogen förgjorde Peckos Pera och Pilt Olles fioler och själv blev förgjord av Pecko.

Jo, det var dubbelbröllop i Olasgården, och Pecko och Pilt, Pilt Olle är det, de skulle spela på logen. Brudpolskan skulle tas först, och Pecko och Pilt till att stämma. Då spränger det till i fiolerna — alla strängarna brusto! Så blir det en låt uppe från skålen, skulden, det kommer en brudpolska oppifrån taket. Det var fan som spelte! Nej, det var Plogen som satt där. Men Pilt fick springa efter nya strängar. Och Peckos ögon lyste som eld i skallen på honom. Så är båda spelmännen klara. Det brinner i ögonen på Pecko. Han vänder ansiktet uppåt, där låten kommer ifrån, och så skriker han:

— Fri dej nu, om du kan!

Och så dra de med stråkarna, Pecko och Pilt. Och oppifrån taket hörs det som om det small. Plogens fiol blev ren, alla strängarna jämnt av!

Och när Plogen sedan hade varit nere i en vintergrav som stod öppen ännu, det var på vårsidan, han hade varit ner för att hämta några likdelar och trolltyg, så hade han inte gått tre steg, förrän han blev stående och kunde inte röra sig ur fläcken. Det var som om han hade haft en iskall triklabb över fötterna. Och där stod han hela natten. Och det är dagsens sanning, säger Hjort Anders, som själv har sett det.

Nå, sådana spelmän finns det ju inte nu för tiden. Men spelmän finns det, och enligt tidens sed är man i färd med att bilda ett spelmansförbund. Ungdomsringen har sändt ut frågeformulär till spelmännen över hela landet, och ett stort antal svar ha redan ingått. Där finnas också spelmanshistorier, om också inte så fantastiska som Hjort Anders upplevelser, och kontentan av det hela blir att det än finns levande spelmän och folklåtar i Sverige — och fioler i vart hus.

Den försvunna signaturen.

Stockholms Tidn. 29.3.25
Hin Ondes polska.
En spelmanshistoria, berättad
av Hök Olof Andersson.

Till gamla fiollåtar hör som bekant ofta en historia, som berättar om låtens uppkomst och samtidigt kastar ljus över allmogens tänkesätt i gångna tider. Som ett apropå till fiolutställningen på Konstakademien kan det måhända ha sitt intresse att höra en dylik historia, berättad för undertecknad av spelmannen Hök Olof Andersson i Rättvik. Den skildrar hur "Hin ondes polska" kom till och visar den genom Halvarsmålet populära "Skrutten" från en ny sida.

Historien, som förekommer i flera olika versioner, liksom "Hin ondes polska" spelas i många variationer från Ystad till Haparanda, berättas av Hök Olof Andersson så här:

I Rättviks finmark bodde en gång en bonde, som gärna ville bli en verklig spelman. Han spelade ibland vid dansgillen och bröllop, men de riktiga spelmanstagen kunde han inte komma under fund med.

En dag då han satt i sin stuga och knäppte på fiolen står plötsligt en främling på dörrtröskeln. Den främmande hörde en stund på spelet och frågade därefter bonden, om han inte ville lära sig att sköta stråken bättre. Främlingen kunde konsten, villkoret vore endast att han fick vad bondens hustru bar på. Bonden såg på hustrun, hennes kläder kunde inte vara mycket värda. Han gick in på förslaget och övningarna började.

Främlingen drog några drag med stråken och bonden gjorde efter. Snart nog voro de olika spelmanstagen inlärd, och den okände tog farväl för att senare hämta den överenskomna lönen.

Bygdens folk förvånades storligen över den duktige spelmannen och hans rykte gick vida omkring.

Tiden gick, men främlingen hördes inte av, säkert ansåg han ej mödan värdt att hämta de enkla klädesplaggen. Efter femton år infann han sig emellertid en dag. Hade man glömt villkoret? Nej, bevars, allt det bondhustrun vid hans förra besök bar på låg redo för ägaren.

Men den snart 15-åriga dottern? Spelmannen och hans hustru bleknade. Den saken hade de inte tänkt på. Främlingen höll fast vid sin fordran och spelmannen kunde inte förneka hans rätt. I sin ångest föreslog han dock den främmande, i vilken han nu igenkände hin onde själv,

Spelmannen Hök Olof Andersson
i Rättvik.

att de skulle spela i kapp — vann spelmannen fick han behålla sin dotter, vann hin, fick han ta flickan.

Hin log överlägset, tog fiolen och spelade en svindlande polska. Bonden lyssnade med klappande hjärta, men tänkte: det kan jag göra bättre, så och så skall jag ta det. Han hade knappt tänkt tanken ut förrän hin tog om polskan och spelade den precis som bonden tänkt. Därpå lämnade han ifrån sig fiolen. Spelmannen skiftade färg och tog dröjande instrumentet. Först famlande, men så allt hastigare och hastigare gled stråken över strängarna. När han utmattad lade fiolen ifrån sig, var hin borta ur stugan. Bonden hade segrat, och den polska han spelat kallas än i dag "Hin ondes polska".

—Im.

FIO

EN A

SLÖJ

hemslöjdade

Stockholms-Ti

Det är väl en obestridlig sanning vi svenskar i alla tider haft litet för att uppskatta egna landsmäns prestationer och produktiva arbete. Det på alla områden, det konstnärliga, pandets, det industriella livets, de fyra bragdernas, och det är onekligen oberättigade devisor, som sedan begynnelse lyst i de svenska stations salarna med de kända moralbuden: ta icke på golvet, köp svenska, gynna svensk industri! Den sista ningen rymmer naturligtvis en och också för svenskt handverk, och de välbehövliga.

För att strax komma till saken: onödigt ofta går ej svenska folket än efter vatten när det gäller att släpa sig musikinstrument — handklaver, tioserna ute på bygden, när de skola en ny "hundrabasare" för att skingra kigheten i Långemåla, musikakademierna i kungliga huvudstaden när de ha ett nytt instrument till en konsert som måste ljuda bra — framför herrarnas kritiska öron — för att drunna i ett svall av intryck under songens uppsjö av musikaliska huser. "Äkta" skall instrumentet vara, då duger icke de svenska fabrikaterna man köper dem från utlandet, be högtull och frakt, och är sedan tillfäst vid blotta tanken att tillverkan bär namn efter någon utländsk mästare.